

SANASTON AKTIIVISEN KARTUTTAMISEN METODIIKKA MALLINA INARINSAAMEEN LUODUT BIOLOGIAN UUDISSANAT

Uudissanojen muodostus on tullut osaksi inarinsaamelaisten arkipäivää: se on tällä hetkellä hyvin keskeinen kielen kehityksen ja kielen elpymisen piirre. Koska sanaston aktiivisen kartuttamisen metodiikkaa ei ole aiemmin liiemmästi kuvattu keskellä sananmuodostusprosessia, esittelen tässä artikkelissani inarinsaamelaisten kokemuksia ja havaintoja uudissanojen muodostamisesta. Tarkastelen uudissanojen muodostusta inarinsaameen vasta luodun biologian sanaston pohjalta.

Inarinsaame on Suomen alkuperäiskieli. Se on pieni, uhanalainen vähemmistökieli, joka vielä 1980-luvun puolivälissä tuntui häviävän. Kieltä on onnistuneesti elvytetty vuodesta 1986 alkaen (ks. katsaukseni Uhanalaisen kielen elvytys tässä Virittäjässä), ja elvytyksen tuloksena siitä on taas tullut aktiivinen kieli. Saamen kielilaki, joka astui voimaan vuonna 1992, turvaa saamelaisille oikeuden käyttää omaa kielitään saamelaisalueen kunnissa viranomaisten kanssa asioitaessa. Kielilain voimaantulo on teettänyt paljon käännöstöitä, ja se, että inarinsaamesta tuli koulun opetuksen kieli syksyllä 2000, tiesi myös oppimateriaalin tuottamista inarinsaameksi. Nämä työt ovat saaneet aikaan kielessä valtaisan uudissanojen tulvan, joka tulee jatkumaan vielä pitkään. Inarinsaamen nykytilannetta onkin syytä verrattu suomen kielen tilanteeseen niin sanotulla varhaisnykysuomen kaudella noin 1820–1870 (Laitinen 2002; varhaisnykysuomen kaudesta ks. tarkemmin Collinder 1964), jolloin suomen kieli eli vastaavaa vaihetta: sanaston tietoinen kasvattaminen oli Elias Lönnrotinkin arkipäivää.

INARINSAAMEN UUDISSANASTON LUOMINEN ALKAA

Inarinsaamen vanha sanasto kattaa 1950-luvulle saakka saamelaisten perinteiseen elämäntapaan liittyvät sanat. Kuten tämän Virittäjä-lehden katsauksessani kuvaan, inarinsaamelaiset joutuivat 1950-luvun koulumuutoksen myötä rajuun kielenvaihdon kierteeseen, minkä seurauksena inarinsaamea uhkasi nopea kuolema. Kun kielen puhuminen lakkasi, lakkasi samalla myös sanaston aktiivinen kehittyminen, ja vaikka saamelainen yhteiskunta kehittyi muun suomalaisen yhteiskunnan mukana, saamenkielinen sanasto jäi 1950-luvun kotisanaston tasolle. Kun kielilain voimaantumisen ja saamenkielisen kouluopetuksen alkamisen myötä yhteiskunnan virallisista asioista ja tietyistä erityisaloista, kuten biologiasta, täytyi ryhtyä keskustelemaan saameksi, oli edessä suuri ongelma: asiaan kuuluvaa sanastoa ei ollut.

Kielen yhteiskunnallisen aseman muuttumisen myötä sanaston aukkojen paikkaaminen on tullut osaksi saamen kielen opettajien ja kääntäjien arkipäivää: yleensä he joutuvat luomaan tiettyyn tarkoitukseen yksittäisiä uudissanoja, ja muu tarvittava sanasto on jo ennestään olemassa. Inarinsaamelaiset kääntäjät ovat toistensa työtä helpottaakseen ottaneet tavaksi kirjata ylös kussakin käännöksessä käyttöön ottamansa uudissanat, ja he ovat säännöllisin väliajoin vaihtaneet sanalistoja keskenään. Tällä tavoin kukin kääntäjä on pysynyt kutakuinkin ajan tasalla kieleen jo luoduista uudissanoista, ja näin on pitkälti vältetty se, että samalle käsitteelle olisi tarpeettomasti luotu useampia uudissanaehdotuksia.

Saamenkieliset oppikirjat ovat suurelta osin käännöksiä suomenkielisistä oppikirjoista; joitakin oppikirjojen kohtia on sovellettu saamelaisiin oloihin. Saamelaiskäräjät vastaa saamenkielisen oppimateriaalin laadinnasta ja kustannuksista. Kun biologian oppikirjojen kääntämistä aloiteltiin Saamelaiskäräjien oppimateriaalityönä, oli kuitenkin kehiteltävä uudenlaisia työtapoja. Siinä, missä aikaisemmin oli etsitty ratkaisua yksittäisten sanojen puuttumiseen, biologian sanaston täydellinen puuttuminen oli paljon mittavampi ongelma, joka näkyi yhtä aikaa niin kouluopetuksessa kuin alkavassa käännöstyössäkin. Pohjoissaameen biologian oppikirjat oli käännetty jo muutamia vuosia aikaisemmin, ja vasta käännöstyön päätyttyä oli koottu saamenkielinen biologian sanasto oppikirjojen pohjalta. Koska pohjoissaamen oppikirjoissa esiintyvät biologian sanat olivat useiden kääntäjien luomia, samalle käsitteelle oli pakostakin syntynyt useampia uudissanoja, mikä taas hankaloitti sanaston vakiintumista. Tämä ongelma tiedostettiin inarinsaamen käännöstyötä aloitettaessa, ja nyt uhkasi käydä samoin, kun työn nopeuttamiseksi käännökset jaettiin useammalle kääntäjälle. Kääntäjien lisäksi myös opettajat olivat saman sanasto-ongelman edessä, sillä he tarvitsivat opetussanaston välittömästi käyttöönsä. Neuvotte-lujen jälkeen päätettiinkin luoda inarinsaameen ensin biologian sanasto, jotta kaikkialla päästäisiin samanaikaisesti käyttämään yhtenäistä sanastoa, ja vasta tämän jälkeen päätettiin ryhtyä käännöstyöhön. Opetuksessa oli aluksi selvittävä jonkinlaisella tilapäis-sanastolla.

Inarinsaamen biologian sanasto luotiin joulukuussa 2000, jolloin kieleen luotiin muutamien viikojen sisällä noin 3 000 biologian uudissanaa. Inarinsaamen biologian sanaston kokoamista helpotti se, että Suomen Saamelaiskäräjien oppimateriaaliyksikössä oli jo olemassa suomenkielinen lista puuttuvista biologian sanoista, jotka oli koottu pohjoissaamen käännösten pohjalta. Tämän sanalistan avulla ryhdyttiin täydentämään inarinsaamen sanastoa, koska oli oletettavaa, että sanaston aukot olisivat molemmissa kielissä mil-

tei identtiset. Toisaalta inarinsaamen opettajat olivat myös ehtineet luoda joitakin sanoja kieleen, ja nämä sanaehdotukset otettiin mukaan arvioitaviksi.

Uudissanoja tehtailemaan ryhtyi minun lisäksi inarinsaamelainen Ilmari Mattus, joka on viimeiset vuosikymmenet ollut aktiivinen inarinsaamen sanaston kehittäjä ja kääntäjä ja jolla lisäksi on erinomainen luonnon- ja lajintuntemus. Itse pystyin paneutumaan uudissanojen muodostukseen Saamelaiskäräjien rahoittamassa inarinsaamen sanakirjatyössäni, jonka yhtenä tärkeänä päämääränä onkin ollut uudissanojen vakiinnuttaminen kieleen. Toisaalta uudissanatyöhön tutustuttiin myös inarinsaamen yliopistopetuksessa sananmuodostusopin kursseilla, jolla oppilaani saivat tehtäväkseen muodostaa kieleen uudissanoja. Ensi alkuun tarkoitimme vasta tehdyt uudissanaesitykset koekäyttöön ja testattaviksi, mutta koska sanaston vakiinnuttamiselle oli akuutti tarve eikä kellenäkään ollut tarjolla parempiakaan sanaesityksiä, tekemämme biologian sanasto vakiintuikin kieleen kerralla, lähestulkoon sellaisenaan. Uusia sanoja ehdimme testata ainoastaan esittämällä niitä muutamille kielenpuhujille, ja saamamme palaute on heidän antamaansa.

Uudissanojen massamuodostus oli varsin mielenkiintoinen kokemus: Ensimmäiset tuhat sanaa olivat pitkälti kokeilua ja hakemista, koska uudissanojen muodostus näin laajamittaisesti oli kaikille uutta. Suureksi hämmästykseksemme työn edetessä uudissanojen muodostuksen »metodiikka» tuntui selkeytyvän, ja lopulta sanaston tietoisessa kasvattamisessa olikin havaittavissa selvää säännönmukaisuutta. Tässä artikkelissani pyrin kuvaamaan uudissanojen muodostamiseen ja sanaston tietoiseen kehittämiseen liittyviä teki-
jöitä inarinsaamen näkökulmasta.

UUDISSANOJEN SANANMUODOSTUSKEINOISTA

Uudissanojen muodostukseen sovelletaan sananmuodostuksen yleisiä periaatteita: lainaamista, johtamista ja yhdyssanojen muodostamista (näistä tarkemmin esim. Häkkinen 1990). Käytännössä raja ei kuitenkaan ole näin selkeä, sillä eri sananmuodostustavat yhdistyvät monesti samassa uudissanassa. Koska sanastoa ei nykyään luoda tyhjästä, uudissanojen muodostukseen vaikuttaa voimakkaasti toisten kielten malli. Inarinsaamen tapauksessa mallikielenä on ollut enimmäkseen suomi ja joissakin tapauksissa myös pohjoissaame. Pohjoissaamen mallia on käytetty vähemmän siksi, että pohjoissaame saa uudissanansa pitkälti skandinaavisista kielistä, kun taas inarinsaamelaiset elävät suomen kielen vaikutusalueella, ja siksi suomen kielen malli on heille jo ennestään tuttu. Toisaalta inarinsaameksi käännettävät lähtökieliset tekstit ovat lähestulkoon aina suomenkielisiä, joten myös tältä osin suomen malli on luonnollinen.

Biologian uudissanoja luodessamme emme tietoisesti pyrkinneet siirtämään mallinantajakielen sanan morfologista rakennetta sellaisenaan inarinsaameen. Kuitenkin kun lopputulosta jälkikäteen tarkasteli, näytti suomen (tai joissakin tapauksissa myös pohjoissaamen) mallisanan morfologinen rakenne, joka oli selvästi sidoksissa käsitteen kompleksisuuteen, usein siirtyvän suoraan inarinsaamen uudissanan rakenteeseenkin. Toisin sanoen suomen (tai pohjoissaamen) yhdyssanasta näytti aina tulleen inarinsaameen yhdyssana, johdoksesta usein johdos ja perussanasta useimmiten perussana. Tämä tuntuu hyvin odotuksenmukaiselta, koska inarinsaame ja suomi ja toisaalta myös inarinsaame ja pohjois-

saame ovat morfologiselta rakenteeltaan hyvin samankaltaisia kieliä. Ainakin inarinsaamen tapauksessa mallinantajakielen sanan morfologinen rakenne näyttäisikin selvästi olevan ensisijainen uudissanojen muodostusta ohjaava tekijä.

Uudissanojen muodostuksessa jokainen uudissana on yksittäistapaus, ja pelkkä sanan morfologisen rakenteen siirto mallinantajakielestä inarinsaameen ei vielä välttämättä anna uudissanalle sen lopullista muotoa eikä missään tapauksessa takaa sitä, että saamen sanasta tulisi rakenteeltaan täysin identtinen mallinantajakielen sanan kanssa. Sitä, miten uudissanan lopullinen muoto määräytyy, tarkastelen seuraavissa alaluvuissa.

UUDISSANOINA YHDYSSANAT

Biologian sanoissa on runsaasti yhdyssanoja, jotka ovat jo suomen kielen kautta tuttuja saamelaisille. Näin ollen yksinkertaisinta onkin ottaa yhdyssanat mahdollisimman pitkälle käännöslainoina suomesta: tällöin sanat mukautuvat hyvin inarinsaameen, eikä niihin välttämättä jää näkyviin mitään kielelle vierasta. Inarinsaamen biologian uudissanoista, joista valtaosa (yli 85 %) on yhdyssanoja, suurin osa on käännöslainoja suomesta.

a) Suorat käännöslainat suomesta

Seuraavassa joitakin esimerkkejä suorista käännöslainoista, jotka ovat käännösteknisesti vaivattomia:

<i>havumetsä</i>	>	<i>kuáccceevyevdi</i>
<i>hermorata</i>	>	<i>niärvárađe</i>
<i>hiussuoni</i>	>	<i>vuoptâsuonâ</i>
<i>jääkausi</i>	>	<i>jienâpaje</i>
<i>kasvihuone</i>	>	<i>šaddoviste</i>
<i>mustekala</i>	>	<i>lekkâkyeli</i>
<i>puukerros</i>	>	<i>muorâkerdi</i>
<i>ravintoketju</i>	>	<i>raavvâdkuálus</i>

Nämä inarinsaameen muodostetut yhdyssanat vastaavat täysin suomenkielisiä sanoja, ja ne kokemuksemme mukaan vakiintuvat vaivattomasti kieleen: jos kuka tahansa inarinsaamen puhuja joutuisi muodostamaan uudissanonoja, he ensin hakisivat juuri tätä yksi yhteen -käännösvastaavuutta suomen ja saamen välillä.

b) Luopuminen suorasta käännöksestä

Yhdyssanojen osien käännösvastineita etsittäessä hankaluutena ovat sanaston aukot, jotka pakottavat uudissanon tarvisijan luopumaan edellä kuvatusta suorasta käännöksestä ja joiden vuoksi uudissanon muodostuksessa on etsittävä muita sananmuodostuskeinoja. Yhdyssanojen luomisessa voidaan erottaa kolme sananmuodostuskeinoa:

- 1) Sanaston aukko voidaan paikata luomalla yhdyssanan puuttuvan osan tilalle uudissana.
- 2) Puuttuva sana voidaan lainata kieleen.
- 3) Voidaan käyttää niin sanottua selittävää käännöstä.

b1) Uudissanan luominen yhdyssanan toiseksi osaksi

Joskus a-kohdan tyyppisessä suorassa käännöksessä on yritetty pysytellä luomalla saamen yhdyssanan puuttuvaksi osaksi kielen omalta pohjalta uudissana. Tällöin yhdyssana, joka on siis uudissana, koostuu kahdesta osasta: a) uudissanasta ja kielessä ennalta tutusta sanasta tai b) kahdesta uudissanasta (sanaston aukkokohdat on esimerkissä alleviivattu):

Tyyppi A: uudissana + ennestään tuttu sana:

<i>hyönteispölytys</i>	>	<i>tivrekovjim</i>
<i>pohjukaissuoli</i>	>	<i>vuáđugâščuáli</i>
<i>värekarva</i>	>	<i>livârsoovsâ</i> (liivâr [gen. <i>livvâr</i>] on takaperoisjohdos verbistä <i>livârdiđ</i>)

Tyyppi B: uudissana + uudissana:

<i>imu</i>	+	<i>solmuke</i>	→	<i>njamo</i>	+	<i>čuolmâstâh</i>	>	<i>njamočuolmâstâh</i>
<i>seko</i>	+	<i>vartinen</i>	→	<i>siahá</i>	+	<i>veerdâg</i>	>	<i>siaháveerdâg</i>

Näissä uudissanatyypeissä tyyppi A näyttäisi olevan käyttäjänsä kannalta varsin hyväksyttävä: kummassakin yhdyssanan osassa on jotakin tuttua. Yhdyssanan *tivrekovjim* jälkiosa on deverbaalinen teonnimi, joka on johdettu verbistä *kovjiđ* 'pölyttää', joka puolestaan on uudissana ja denominaalinen johdos substantiivista *kovjâ* 'pöly'. Sana näyttää varsin tutulta, ja se on helppo tunnistaa jo ensinäkemällä. Yhdyssanan *vuáđugâščuáli* alkuosa taas on tunnistettavissa suomenkielisen sanan *pohjukaissuoli* pohjalta. Sanan *livârsoovsâ* alkuosa on pääteltävissä *livârdiđ*-verbin pohjalta ('liehua; liikahdella (puun lehdistä tuulessa)'). Puhuja ymmärtää, että kyseessä on liikkuva tai liehuva karva, mutta hän ei välttämättä yhdistä sitä suomenkieliseen termiin *värekarva*. Tämä viimeinen esimerkki onkin varsin lähellä selittäviä käännöksiä (kohdan b3 tapaukset).

Joissakin tapauksissa uudissanan luominen yhdyssanan toiseksi osaksi tuntuu välttämättömältä. Tällaiseen ratkaisuun olemme päätyneet tietyissä lajinnimissä. Kun inarinsaamen approbaturipintokokonaisuuden aikana yksi ryhmä (Ritva Kangasniemi ja Petra Kuuva) sai tehtäväkseen sienten nimien luomisen kieleen, ryhmän jäsenet huomasivat, että haperoiden nimeäminen tuotti ongelmia. Pohjoissaamassa haperoista oli käytössä nimitys *smierroguoppar*, joka on selittävä käännös, ja tämän termin käyttöönotto tuntui aluksi inarinsaamessakin luonnolliselta. Kun pohjoissaamesta tullutta suoraa käännöslainaa ryhdyttiin soveltamaan lajien taksonomisessa luokittelussa ja sitä ryhdyttiin istuttamaan inarinsaamen haperoiden nimeksi muodossa *smiärukuobâr*, havaittiin, että yksi haperon nimi olisikin koostunut neljästä leksikaalisesta osasta: *punajalkahaperosta* olisi tullut *ruopsisjyelgismiärukuobâr*. Suomenkielisten lajien nimeämistyöryhmissä (linnut, perhoset ja koppakuoriaiset¹) on kiinnitetty erityistä huomiota pitkiin lajinnimityksiin ja siihen, että ne on hankala muistaa, ja kaikkialla maksiminaan on pidetty sellaista yhdyssanaa, joka

¹ Perhosten nimeämisestä ei ole kirjoitettua tietoa. Suullisista tiedoista kiitän Jari Kaitilaa.

koostuu kolmesta leksikaalisesta osasta. Tästä periaatteesta on joustettu vain poikkeustapauksissa. (Ks. esim. Lammes 1995: 4; Ylimaunu 1999: 28.) Näin ollen päätettiin tutkia, voitaisiinko *smiärukuobâr*-sukunimeä lyhentää. Tämä tuntui mahdolliselta, sillä yhdelekään haperolle ei vanhastaan ollut saamenkielistä nimeä eikä nimitystä ollut aiemmin missään käytetty. Ratkaisuksi otettiin *hapero*-sanana muodostaminen johtamalla, jolloin haperoiden yhteisnimitykseksi tuli kolmitavuinen *smiäruheh* (nom. *smiäruh*, gen. *smiärruh*). Näin pitkä punajalkahaperon nimityskin saatiin lyhenemään, ja sienen nimeksi tuli *ruopsisjyelogismiäruh*. *h*-johdin osoittautui muutoinkin sientennimiä luodessa varsin produktiiviseksi (vrt. Olthuis 2001b: 61): se otettiin käyttöön myös nimityksissä *ruáđih* 'rusokas', *šoovkâh* 'valmuska', *koozâh* 'kynsikäs' ja *kääsih* 'vahakas'.

Käyttäjilleen tyyppi B näyttää olevan ongelmallisempi: kun kielenpuhujalle näytetään ensi kertaa uutta sanaa ilman, että samanaikaisesti näytetään sen pohjana olevaa suomenkielistä mallisanaa, on saamen uuden yhdyssanan tarkka merkitys vastaanottajalle selvästi hämärä. Näin ollen kahden uudissanana käyttöönotto vasta luodun yhdyssanan osina ei aina ole paras mahdollinen sananmuodostuskeino. Tällaisten sanojen käyttöönotto vaatii vastaanottajiltaan paljon totuttelua, ja juuri tällaiset sanat ovatkin kokemuksemme mukaan sellaisia, joille on vaikeinta saada kieliyhteisön hyväksyntä. Nämä sanat vakiintuvat kuitenkin kieleen uusina käsitteinä ja yleensä hyvin spesifissä kontekstissa, mikä helpottaa niiden läpimenoa.

b2) Raakalainan ottaminen yhdyssanan toiseksi komponentiksi

Mikäli halutaan pysytellä mahdollisimman lähellä suoraa käännöstä, onkin usein parempi keino ottaa puuttuva yhdyssanan osa raakalainana suomesta ja tarvittaessa mukauttaa se äännesuultaan saameen sopivammaksi kuin tehdä puuttuvan sanan paikalle uudissana. Näin päästään aika lähelle a-ryhmän tapauksia, jolloin uudissana on taas helpommin tunnistettavissa ja jolloin kielenpuhujat helposti hyväksyvät uuden sanan kieleen. Näin on menetelty esimerkiksi seuraavissa tapauksissa:

<i>lehtikuoriainen</i>	—>	<i>lostâkuorijâš</i>
<i>syysmaitikka</i>	—>	<i>čohčâmaitijâš</i>
<i>vihurirokko</i>	—>	<i>yihuripuákk</i>
<i>herkkutatti</i>	—>	<i>herskutatti</i> (<i>tatti</i> -sana on käytössä myös muissa <i>tatti</i> -lajeissa)

Tosin inarinsaamen kielen huollossa olemme pyrkineet välttämään mukauttamattomia raakalainoja, sillä ne koetaan usein negatiiviseksi suomen kielen vaikutukseksi, ja näin ollen suositeltavampaa olisikin mukauttaa laina saamen omaan äännesysteemiin. Omasa nimeämistyössämme *tatti*-sana päätettiin pitkän keskustelun jälkeen ottaa mukauttamattomana raakalainana suomesta. Yhtenä vaihtoehtona olisi ollut ottaa sana kieleen sellittävänsä käännöksenä, sillä niitä *tattilajeja*, jotka ovat vanhastaan olleet saamelaiden keskuudessa tunnettuja, on kutsuttu nimillä *kusâkuobâr* »lehmänsieni» ja *poccuukuobâr* »poronsieni». Pohjoissaamessa tateista oli otettu käyttöön yhteisnimitys *gusaguoppar*, millä sanan sopivuutta inarinsaameenkin ensin perusteltiin. Kuitenkin taksonomisessa nimenannossa törmättiin yhdyssanojen yhteydessä *tattien* nimityksiin, jotka olivat suomessa kolmisanaaisia ja joista olisi pakostakin tulleet pitkän sukunimen vuoksi inarinsaam-

meen nelisanaisia²: ongelmallisia nimityksiä olivat *tammenherkkutatti*, josta olisi tullut *taamiherskukusâkuobâr*, *haavanpunikkittatti*, josta olisi tullut *superušmoskusâkuobâr* ja *lehtikuusentatti*, josta olisi tullut *lostâkuosâkusâkuobâr*. Näin ollen suomesta otettu raakalaina osoittautui hyväksi ratkaisuksi: *tatti* lyhensi pitkiä nimiehdotuksia, ja niin *tammenherkkutattista* tuli *taamiherskutatti*, *haavanpunikkittatista* *superušmostatti* ja *lehtikuusentattista* *lostâkuosâtatti*. Toisaalta *tatti* tuntui muutenkin istuvan saamen omaan äännesysteemiin, ja sanaa ryhdyttiin taivuttamaan muodossa *tatti* : *taati* (mallisanana taivutuksessa *kumpi* : *kuumpi* 'susi').

b3) Selittävä käännös

Usein hyvänä sananmuodostusratkaisuna yhdyssanoissa on niin sanottu selittävä käännös, jossa kohdekielestä puuttuva yhdyssanan osa nimensä mukaisesti selitetään.

Ensiksikin kielestä puuttuva yhdyssanan osa voidaan korvata jollakin toisella sanalla — tavallisesti lähikäsitteellä — siten, että koko yhdyssana kuvaa alkukielistä yhdyssanaa mutta ei ole sen sanatarkka käännös. Näissä tapauksissa kielenkäyttäjät ymmärtää suhteellisen vaivattomasti uuden käsitteen merkityksen, vaikkei välttämättä yhdistäkään sitä alkukieliseen sanaan. Seuraavassa on esimerkkinä yhdyssanoja, joissa kielestä puuttuva alleviivattu sana on käännetty selittävästi:

<i>etâpesäke</i> :	käännös	<i>káiduskuáti</i>	»etäkota»
<i>juurinystyrä</i> :	käännös	<i>ruotâsçuolmâ</i>	»juurisolmu»
<i>kammiovesi</i> :	käännös	<i>čalmečääci</i>	»silmävesi»
<i>nivelkierukka</i> :	käännös	<i>lođâskevli</i>	»nivelsompa»
<i>râpylâjalka</i> :	käännös	<i>vuoijâmjelgi</i>	»uimajalka»
<i>râätâlinlihas</i> :	käännös	<i>kuárruntekki</i>	»neulomalihäs»
	(käännös	<i>kuárrootekki</i> olisi mahdollinen, mutta se voi sekaantua partisiippimuotoon	»neulojalihäs»)
<i>sepelyaltime</i> :	käännös	<i>vâlduvâimusuoñâ</i>	»pääsydänsuoni» t. »tärkein sydänsuoni»; vanhaa <i>sepel</i> -sanaa, jonka vastineena on käytetty sanaa <i>kiârdu</i> , ei tässä käytetty
<i>siitepöly</i> :	käännös	<i>lieđikovjâ</i>	»kukintopöly, kukkapöly»

Toisaalta jonkin kielessä jo olemassa olevan sanan merkitystä voidaan laajentaa kattamaan kielestä puuttuva sana, niin että koko yhdyssana kuvaa alkukielistä yhdyssanaa olematta kuitenkaan sen sanatarkka käännös. Tästä hyvänä esimerkkinä ovat seuraavat sanat:

Nukkalisäke, jonka käännökseksi tuli *nâmilijge*: *nâmi* tarkoittaa poron sarvissa olevaa nahkaa tai nukkaa eli »naamaa», ja alkuperäisestä merki-

² Pohjoissaamassa on nimetty ainoastaan yksittäisiä sienilajeja, kun taas inarinsaamassa on siirrytty lajien taksonomiseen nimeämiseen, joka on osoittautunut paremmaksi nimeämiskeinoksi: näin voidaan tarkastella yhdellä kertaa kaikkia samaan heimoon kuuluvia lajeja ja niiden nimityksiä. Nimeämistyössä varsin tavallinen ongelma on se, että tietyille lajille annettu nimi tuntuu jossakin vaiheessa sopivan paremmin jollekin toiselle samaan heimoon kuuluvalla lajilla. Tätä ongelmaa ei ole lajien taksonomisessa nimeämisessä.

tyksestään sitä on laajennettu juuri tämän yhdyssanan yhteydessä kuvaamaan suoliston nukkaa.

Siemenjohdin, joka käännettiin sanalla *siemâsuonâ* »siemensuoni», eli suoni ymmärretään jonkinlaiseksi putkimaiseksi johtimeksi ihmisen kehossa.

Lehtilapa, jonka käännökseksi tuli *lostâleđmi*: *leđmi* on vanhastaan tarkoittanut nimenomaan airon lapaa, ja tässä yhteydessä sanan merkitystä on laajennettu uuteen käyttöyhteyteen.

Kolmanneksi jokin alkukielisen yhdyssanan osa voi olla merkitykseltään niin hämärä, ettei sana sen vuoksi käänny kielestä toiseen. Tällöin lähikäsitettä puuttuvalle sanalle ei löydy eikä minkään kielen oman sanankaan merkitystä voi laajentaa kuten edellä, ja puuttuva sana joudutaan yleensä selittämään jollakin kuvaavalla kiertoilmaisulla. Linnunimissä tällainen sana oli esimerkiksi sukunimi *huitti*, joka viittaa linnun ääneen. *Huitti* esiintyi nimityksissä *kääpiöhuitti*, *luhtahuitti* ja *pikkuhuitti*. Koska kyseiset linnut kuuluvat rantakanoihin, sukunimi korvattiin deminutiivilla *riddokáánááš* »rantakananen», ja näin kyseisten lajien nimiksi muodostui *siemriddokáánááš* (sanasta *siemin* 'pienen pieni'), *luhteeriddokáánááš* ja *uccâriddokáánááš*. Toisena esimerkkinä on sukunimi *kirvinen*, joita oli useampia: kirviset saivat sukunimensä äänen mukaan *civkkee* 'piipittäjä, visertäjä', joka on johdos verbistä *civkkeđ* 'piipittää, visertää'. Tämän jälkeen nimitykset pystyttiin laatimaan siten, että kirviset saivat saman sukunimen: *isokirvinen* > *stuorrâcivkkee*, *luotokirvinen* > *lássâcivkkee*, *metsâkirvinen* > *meccicivkkee*, *niittykirvinen* > *nijttocivkkee*, *nummikirvinen* > *kieddicivkkee*, *taigakirvinen* > *taigacivkkee*. Ainoastaan lapinkirvinen sai nimensä eri tavoin: siitä tuli *sieđgâcivkkee* 'pajupiipittäjä'.

UUDISSANOINA JOHDOKSET

Suuri osa inarinsaamen uusista johdoksista syntyy suomen kielen mallin mukaisesti, vaikka lopulta onkin kyse sanojen johtamisesta kielen omalta pohjalta. Tämä on luonnollista siksi, että suomi ja saame ovat morfologisesti hyvin samankaltaisia kieliä. Biologian sanastossa johdoksia ei ole paljon, mikä selittyy pitkälti biologian sanaston kompleksisuudella ja näin ollen yhdyssanojen runsaudella.

Usein johdokset lainataan kieleen kokonaisina erottelematta kantaa ja johdinta sen erityisemmin. Tällaisia lainautuneita johdoksia ovat esimerkiksi linnunnimet *kottarainen* > *kottarâš* ja *varpunen* > *varbusâš*. Tietoisessa sanaston kehittämisessä joudutaan kuitenkin usein tarkastelemaan sekä mallinantajakielen että inarinsaamen sanoja osina, jolloin tarkastellaan kantaa ja johdinosaa erikseen. Johdokset voivat muodostua kolmella tavalla.

Ensinnäkin mallinantajakielen ja inarinsaamen sanat voivat olla morfologiselta rakenteeltaan identtiset. Tällöin mallinantajakielen sanan rakenne on helppo siirtää osa osalta kielestä toiseen, esimerkiksi *aisti* + *mus* > *aiccâ* + *muš* ja *jyrsi* + *jâ* > *jurs* + *ee*. Nämä uudissanat ovat uudessa kieliympäristössään niin luonnollisia ja helposti tunnistettavia, että niitä on ensi silmäyksellä vaikea pitää uudissanoina. Tällainen sanan rakenteen siirto osa osalta kielestä toiseen on kuitenkin harvoin mahdollista, sillä mallinantajakielen ja inarinsaamen morfologiset rakenteet eivät useinkaan näin tarkoin vastaa toisiaan.

Toisaalta mikäli mallinantajakielen ja inarinsaameen luotavan sanan morfologiset rakenteet eivät sovi yksi yhteen, joudutaan etsimään muunlaisia ratkaisuja. Mallinantajakielen sanan rakenne ei luonnollisestikaan sido uudissanan laatijaa mihinkään tiettyyn ratkaisuun, mutta koska uudissanat eivät muodostu mielivaltaisesti, siirtyy mallinantajakielen sanan rakenne käytännössä kuitenkin mahdollisimman pitkälle sellaisenaan toiseen kieleen. Eri vaihtoehtoina voivat olla:

- 1) Sama kanta, eri johdin³, esimerkiksi *säilyke* → *siäiludâs*
- 2) Eri kanta, sama johdin, esimerkiksi *kahlaaja* → *kalâččejee*

Eri johdinta joudutaan usein käyttämään siinä tapauksessa, että kohdekielestä puuttuu kyseinen mallinantajakielen johdos. Eri kantasanan käyttöön voi olla useampia syitä. Edellä olevassa *kalâččejee*-esimerkissä syynä eri kantasanan käyttöön on homonymia (tarkempi selitys tuonnempana). Toinen mahdollinen selitys voi olla esimerkiksi inarinsaamen kantasanan monitulkintaisuus.

Kolmannessa tapauksessa mallinantajakielen sanan rakenteesta on luovuttava ja pyrittävä rakentamaan sana kokonaan kielen omista aineksista. Tällöin mallinantajakielen ja kohdekielen kannassa ja johtimessa ei ole mitään yhteistä, kuten sanassa *valmu* + *-ska* → *šoovkâh*. (Selitän myös tämän esimerkin tuonnempana.)

Vastaisuudessa sananosien (kantojen ja johtimien) syvempi semanttinen vertailu, johon en aineiston johdoksien vähyden vuoksi pysty, voisikin olla kielten johto-opillisten yhtäläisyyksien ja erojen kartoittamiseksi hedelmällistä. Tämäntyyppinen tutkimus olisi hyödyllistä suuremmalla aineistolla juuri uudissanojen muodostusta ajatellen, jolloin saataisiin tarkempaa tietoa siitä, miten ja miksi mallikielen sanan rakenteesta on luovuttava, jotta kieleen saataisiin elinkelpoinen ja helposti vakiintuva uudissana.

Olen jakanut biologian sanastossa muodostetut uudissanajohdokset niiden johtamistavan mukaan seuraaviin alaryhmiin: denominaaliset verbit, denominaaliset substantiivit ja deverbaaliset nominit. Muihin ryhmiin kuuluvia johdoksia ei esiintynyt. Näitä alaryhmiä käsitellessäni selvittelen muun muassa sitä, miten inarinsaamen sanan rakenne eroaa mallikielen sanan rakenteesta.

DENOMINAALISET VERBIT

Inarinsaamen kielestä puuttuneet biologian käsitteet olivat miltei kaikki substantiiveja, ja uusia verbejä tarvittiin vain muutamia. Kaikki uudissanoiksi luodut verbit olivat denominaalisia: *skuáppuluđ* 'koteloitua' (< *skuáppu* alun perin 'kotelo', josta merkitystä on laajennettu käsittämään myös sana 'kotilo'), *ruotâsmuđ* 'juurtua' (< *ruotâs* 'juuri'), *erdâšuid* 'ärtyä' (< *erduu* 'ärtyisä'), *konâstiid* 'hilseillä' (< *konnâ* 'hilse') ja *kovjâđ* 'pölyttää' (< *kovjâ* 'pöly'). Nämä sanat ovat pitkälti suomen kielen mallisanan rakenteen mukaisia.

³ Tarkoitan ensisijaisesti kannan ja johtimen semanttista vastaavuutta; usein on kyse myös historiallisesta vastaavuudesta.

Denominaalisia substantiiveja löytyi yleisestä biologian sanastosta viisi. Kaikki nämä sanat on muodostettu *-dâh* (gen. *-duv*) -johtimella, joka tuntuu sopivan hyvin kollektiivisanojen tuottamiseen: *sellâdâh* 'solukko' (< *sellâ* 'solu'), *iâmâdâh* 'emätin' (ei selkeää kantasanaa, vrt. *eemi* 'emi'), *niârvâdâh* 'hermosto' (< *niârvâ* 'hermo'), *šomâdâh* 'ilmasto' < (*šomâ* 'sää, ilma') ja *šaddodâh* 'kasvisto' (< *šaddo* 'kasvi'). Muita samalla johtimella vastikään luotuja kollektiivisanoja ovat muun muassa *muorâdâh* 'puisto' (< *muorâ* 'puu'), *čâcâdâh* 'vesistö' (< *čâci* 'vesi') ja *arkkâdâh* 'arkisto' (< *arkkâ* 'arkki').

Biologian erikoissanastossa sienilajien taksonomisen nimeämisen tuloksena syntyi useita uudissanoja, joista suurin osa on denominaalisia substantiiveja. Kieleen täytyi luoda nimitys muun muassa seuraaville sieniryhmille: *-ska*-loppuisille sienille (valmuskat ja nuljaskat) ja *-kas/-käs*-loppuisille sienille (juurekkaat, kynsikkäät, kääväkkäät, nahikkaat, rusokkaat, vahakkaat ja vinokkaat).

Nimitysten luomisessa kävi pian ilmi, ettei saamessa voitu operoida sienten nimissä samalla tavoin kahdella johtimella niin kuin suomessa on tehty, sillä saamessa ei ollut etymologista eikä semanttista vastinetta näille johtimille. Toisaalta myöskään kaikissa tapauksissa selvää kantasanaa ei voitu erottaa. Näin ollen suora käännös ei ollut mahdollinen, joten sieniryhmien nimissä täytyi pyrkiä muodostamaan nimitys kielen omalta pohjalta siten, että nimi kuvaisi mahdollisimman hyvin kyseistä sieniryhmää. Koska nämä sieniryhmien nimet esiintyivät suomessa sienten »sukuniminä» pitkissä kolmisanaisissa nimityksissä, täytyi sieniryhmien nimistä tehdä mahdollisimman lyhyitä, ja juuri sanojen lyhyiden periaatteella perusteltiin sitä, miksi saameen olisi pyrittävä luomaan sieniryhmien nimiksi johdoksia.

Valmuskojen suomenkielinen nimitys tuntui hyvin läpinäkymättömältä, eikä sillä ollut selkeää kantaa. Koska kaikki valmuskat olivat kalvakoita, niiden yhteisnimitys pystyttiin luomaan värin pohjalta: kannaksi otettiin adjektiivi *šovkkâd* 'kalpea', ja valmuskojen nimeksi johdettiin tästä adjektiivista *šovkkâheh* (y. nom. *šoovkâh*, gen. *šovkkâh*).

Nuljaskojen nimi tulee suomeen sienten limaisuudesta ja niljakkuudesta. Nykysuomen sanakirja antaa sanalle *nuljaska* merkityksen 'lima'. Mauri Korhosen mukaan (1999: 125) nuorille nuljaskoille on tyypillistä se, että ne ovat paksun limasuojuksen sisällä. Inarinsaamen sanalle päätettiin ottaa kannaksi adjektiivi *njulččel* 'niljakas', josta johdettiin nuljaskoille nimi *njulčâheh* (y. nom. *njuulčâh*, gen. *njulččâh*).

Sienten nimissä *juurekas*, *kynsikäs*, *kääväkäs*, *rusokas* ja *vahakas* pystyttiin käyttämään suomen mallia, jossa kantana on substantiivi (*juuri*, *kynsi*, *kääpä*, *ruso* ja *vaha*). Inarinsaameen nämä nimitykset muodostettiin kahta johdinta käyttäen: *-sâš* johtimella ja *-h*-johtimella. *-sâš*-johtimella muodostettiin juurekkaille nimitys *ruottâsiih* (y. nom. *ruottâsâš*: gen. *ruottâsii*, kantana *ruotâs* 'juuri') ja kääväkkäille nimitys *čânâsiih* (y. nom. *čânâsâš*, gen. *čânâsii*, kantana *čâânâ* 'kääpä'). *-h*-johtimella muodostettiin kynsikkäiden nimitys *kozzâheh* (y. nom. *koozzâh*: gen. *kozzâh*, kantana *kozzâ* 'kynsi'), rusokkaiden nimitys *ruádiheh* (y. nom. *ruádih*, gen. *ruádiđih*, kantana *ruádi* 'aamurusko') ja vahakkaiden nimitys *kâssiheh* (y. nom. *kâssih*, gen. *kâssih*, kantana *kâssi* 'vaha'). Sienten nimet *nahikas* ja *vinokas* on muodostettu toisin: *nahikas*-sananaustalla on adjektiivi *nahkea* tai substantiivi *nahka*, ja *vinokas*-sananaustalla on adjektiivi *vino*. Inarinsaameen nahikkaille annettiin nimitys *čevđâstuvah* (y. nom. *čevđâstâh*, gen. *čevđâstuv*, kantasana *čevđi* 'nah-

ka’), jossa sana on muodostettu *-(â)stâh*-johtimella. Vinokkaiden nimitys muodostettiin *-h*-johtimella, joka liitettiin adjektiiviin *vinjo- ‘vino’*: *vinjoheh* (y. nom. *viinjooh*, gen. *vinnjooh*).

Mikä sitten lopullisesti määrää sen, millainen johdin valitaan käyttöön lajinnimissä? Usein johtimen valinta on pitkälti esteettinen seikka: jossakin äänneympäristössä toinen johdin näyttää jostakin syystä kauniimmalta ja sopivammalta kuin toinen. Joissakin tapauksissa taas johdin voi sekoittua sanan normaaleihin taivutusparadigmoihin. Esimerkiksi *-h*-johdin ei ole ollut inarinsaamassa kovinkaan produktiivinen (ks. esim. Olthuis 2001b), mutta sienten nimiin se tuntui sopivan erinomaisesti, koska se luonnehtii kantasanan ilmaisemaa tiettyä ominaisuutta.

DEVERBAALISET NOMINIT

Selviä teonnimiä on biologian perussanastossa kolme: *aiccâmuš ‘aistimus’* (< *aiccâđ ‘aistia’*), *kovjim ‘pölytys’* (< *kovjid ‘pölyttää’*) ja *šovâtem ‘hedelmöitys’* (< *šovâtiđ ‘hedelmöittää’*). Verbi *šovâtiđ* on ollut aiemmin käytössä merkityksessä ‘saada jälkeläisiä, lisääntyä’ (ILWB), ja tästä merkityksestään sitä on laajennettu uuteen merkitykseen ‘hedelmöittää’.

Teon tuloksen nimenä on ainoastaan *šodâlmâs ‘kasvain’* (< *šoddâđ ‘kasvaa’*). Ominaisuudennimenä on *-lm*-johtimella johdettu *peerâlm ‘perimä’* (< *peerrâđ ‘periä’*). Samoin teon kohteen nimiä on yksi: *siâiludâs ‘säilyke’* (< *siâluđ ‘säilyä’*). Kaikissa näissä tapauksissa saamen johdinosa on toisennäköinen kuin mallinantajakielen, suomen, johdin. Tämä johtuu pitkälti johtimien semanttisista eroista: johdinosa ei välttämättä voi suoraan siirtää kielestä toiseen, vaikka semanttinen vastine löytyisikin toisesta kielestä. Edellisissä tapauksissa suomen *-in* (: *-ime*)-johtimen vastineena saamessa esiintyy *-in* ~ *-nj*, jolla kuitenkin voidaan luoda vain tekimennimiä. *-ma/-mä*-johtimen parina on saamessa *-m*, jonka kuitenkin tässä yhteydessä pelättiin sekoittuvan possessiivitaivutukseen (*peerâm ‘perheeni’*). Homonymian vuoksi päädyttiin käyttämään muunlaista johdinta. Suomen *-ke*-johdin taas puuttuu kokonaan saamesta.

Selviä tekijännimiä on neljä: *kalâččeiĵee ‘kahlaaja’*; sananmukaisesti »kahlailija» (< *kalâččiid ‘kahlailia’* < *kâälliid ‘kahlata’*), *jurssee ‘jyrjsijä’* (< *jursseđ ‘jyrjsiä’*), *civkkee ‘kirvinen’* (< *civkkeđ ‘piipittää’*) ja *širree ‘sirri’* (< *širräđ ‘siristä’*). *Kahlaaja*-lunnunimen olisi voinut muodostaa myös *kalâččiid*-verbin kantaverbistä *kâälliid*, jolloin tekijännimenä olisi ollut *kâllee*, mutta tästä päätettiin luopua hankalan homonymian vuoksi: *kâllee* merkitsee myös kalliota, ja yksinään käytettynä se olisi oppikirjojen konteksteissa sekaantunut tähän sanaan.

Selviä olionnimiä on yksi: *iälâán ‘eliö’* (< *eelliđ ‘elää’*). Lähinnä olionnimiin on kai laskettava myös deverbaalisesti muodostetut sieniryhmien nimet *mieskâdâh ‘lahokka’* (< *mieskâđ ‘lahota’*) ja *šiarâán ‘helokka’* (< *šiarräđ ‘loistaa, paistaa’*)⁴. Suomen sanassa *lahokka* on selvästi erotettavissa kanta *laho* ja johdin *-kka*, mutta saamessa taas adjektiiviksi *mieskâs ‘laho, lahonnut’* on johdos *mieskâđ*-verbistä ‘lahota’. Näin ollen saamessa laho-

⁴ Uudissanojen käyttöönoton myötä substantiivien luokittelua semanttisiin merkitysryhmiin jouduttaneen tulevaisuudessa tarkistamaan (ks. esim. Olthuis 1994: 19–32): vanhastaan kieleen tulleet deverbaaliset johdokset ovat varsin konkreettisia, eivätkä uudissanat tahdo sopia perinteiseen luokitteluun.

kan kannaksi sopii paremmin verbi. Helokat ovat saaneet nimensä helottavasta väristään. Saamessa *šääráán* on deverbaalinen nominijohdos, kun taas suomessa *helokka* olisi paremminkin takaperoisjohdos *helottaa*-verbistä.

TAKAPEROISJOHDOKSET

Inarinsaamen uudissanoissa on kaksi selvää takaperoisjohdosta: *šovos* (gen. *šovvoos*) 'hede' ja *liivâr* (gen. *livvâr*) 'helтта'. *Šovos* on takaperoisjohdos verbistä *šovâttiđ* 'saada jälkeläisiä, lisääntyä', josta sen merkitystä on uudissanojen yhteydessä laajennettu kattamaan myös verbi *hedelmöittää*. *Liivâr* puolestaan on takaperoisjohdos verbistä *livârdiđ* 'liehua, liikua tuulessa (esimerkiksi puiden lehdistä)'.

UUDISSANOINA PERUSSANAT

Biologian sanastossa on ollut varsin vähän perussanoja, joille on täytynyt löytää inarinsaamenkielinen vastine. Nämä sanat on yleensä otettu kieleen puhtaina raakalainoina, tai sitten ne on sovitettu saamen omaan äännesysteemiin. Ainoastaan yksi kaksitavuinen sana on tulkittava johdokseksi.

Raakalainoina kieleen on otettu kaasujen nimet *happi* (gen. *haapi*), *typpi* (gen. *tyypi*) sekä taipumattomat *vety* ja *hágá* (< sm. *hákä*). Samoin näiden yhteisnimitys *kaasu* on tullut aikanaan raakalainana suomesta: sana on peräisin jo siltä ajalta, kun sähköä ei vielä ollut saamelaisalouksissa, ja kaasupulloja tarvittiin sekä valaistukseen että ruoanvalmistukseen.

Raakalainoina ovat tulleet myös *tatti* (gen. *taati*), *tali* (taipumaton) ja *senkka* (gen. *senka*). *Tatti*-sanana ottamisen raakalainana olen selittänyt edellä yhdyssanojen yhteydessä. *Tali*-sanalle on ollut vanhastaan käytössä nimitys *vuojâ* — sananmukaisesti »voi, (paistin)rasva», kun on ollut kyse ravintorasvasta tai kynttiläntalista. Kun taas on kyse esimerkiksi talirauhasesta, ei vanhan sanan käyttäminen tässä merkityksessä tuntunut oikealta. Näin ollen sana päätettiin ottaa tähän tarkoitukseen raakalainana suomesta. Suomen sana *lasko* on melko uusi, ja vanha kansa tuntee samaa merkitsevän sanan *senkka*, joka myös saamelaisille on tuttu suomen kielen pohjalta. Niinpä sana päätettiin ottaa käyttöön tutussa muodossa *senkka*.

Suomen kielestä otettuja lainoja ovat niin ikään *eemi* (gen. *eemi*) < sm. *emi*, *kuidâ* (gen. *kuuidâ*) < sm. *kuitu*, *ruáv'sku* (gen. *ruávsku*) < sm. *rousku* ja *sier'gi* (gen. *siergi*) < sm. *sârki*, mutta sanat on mukautettu inarinsaamen äännesysteemiin.

Pohjoissaamen kautta tullut skandinaavinen laina on *sellâ* 'solu' < saN *sealla* < skand. Tämä on yksi harvoista biologian sanoista, jotka ovat inarinsaamessa äänneasultaan skandinaavisen lainan näköisiä. Sana on tosin mukautettu inarinsaamen astevaihteluun (gen. *seelâ*).

Kielen omalta pohjalta luotu perussanan näköinen johdos on *suvrâ* (gen. *suuvrâ*) 'happo' (ks. myös Häkkinen 1990: 95–96 suomen *happi*- ja *happo*-sanojen synnystä): *Suvrâ* on johdettu adjektiivista *suvre* 'hapan', jota on käytetty myös substantiivisessa merkityksessä 'hapate' (ks. ILWB III). *Suvre*-sanana muita johdoksia ovat *suvrâá* 'hapan', *suvrâgiđ* 'hapantua', *suvrođ* 'hapantua' ja *suvrodiđ* 'hapattaa'. *Suvrâ* on inarinsaamelaisen opettajan Matti Morottajan luoma sana, jota hän on tarvinnut kouluopetuksessa ja joka on siir-

retty sellaisenaan uuteen biologian sanastoon. Synkronisessa tutkimuksessa ja inarinsaamen kielioppia kirjoittaessani en ole havainnut muita kaksitavuisia *-â*-johtimella muodostettuja denominaalisia nomineja. Tosin voi epäillä, että myös aikaisemmin olisi johdettu sanoja vastaavalla tavalla. Ongelmana tällaisten sanojen etsimisessä on kuitenkin se, että ne ovat rakenteeltaan niin perussanan näköisiä, että niitä on suoralta kädeltä vaikea pitää johdoksina (ks. myös Häkkinen 1990: 86–87). Tarkempi etymologinen tutkimus voisi kuitenkin osoittaa lisää vastaavanlaisia tapauksia. Käytännössä nämä sanat siis olisivat saamelaiskielissä erittäin suppealevikkisiä ja saamelaiskielten sanastoon myöhään ilmestyneitä, jossakin määrin kehittyneemmän yhteiskunnan sanoja. (Ks. myös Olthuis 2001a: 25–27.)

Joissakin tapauksissa kieleen lainattavat perussanat voidaan mukauttaa jo lainaamisvaiheessa niin hyvin kielen omaan äännesysteemiin, ettei niiden äänneasussa näy jälkeäkään lainaperäisyydestä. Tällaiset sanat rinnastuvatkin äänneellisesti vanhoihin omaperäisiin sanoihin (sanojen historiallisesta fonologiasta ks. tarkemmin Sammallahti 1988), ja ainoastaan sanan suppea levikki saamelaiskielissä⁵ ja sanan myöhäinen ensiesiintymä kielessä antavat aihetta olettaa sen olevan myöhäinen tulokas kieleen. Inarinsaameen on vastikään tehty muutamia tällaisia sanoja: *orttâ* 'yrtti', *morttâ* 'myrtti' ja *turnâ* 'tyrni'⁶ (Mattus, Aikio ja Kaarret 2002). Näiden sanojen lainausvaiheessa on sovellettu niin sanottua äännevastaavuusmetodia: mallisanoina ovat olleet suomenkieliset kaksitavuiset perussanat *yrtti*, *myrtti* ja *tyrni*. Näille suomenkielisille sanoille on ryhdytty etsimään suomesta sellaisia sanaparalleleja, joissa samaiset vokaalit *y* ja *i* esiintyvät 1. ja 2. tavussa niin kuin mallisanassakin. Tällaisia sarjoja muodostavat esimerkiksi *yksi* ja *syli*, joille inarinsaamesta löytyvät vastineet *ohtâ* ja *sollâ*. Näissä sanoissa 1. tavun vokaalina on *o* ja 2. tavun vokaalina *â*. Tähän sarjaan pystytään muodostamaan ongelmitta myös uudissana *orttâ* 'yrtti', joka istuu kauniisti kielen omaan äännesysteemiin. *Myrtti*-sanon pohjaksi taas on otettu vasta tuotettu uudissana *orttâ*, jonka eteen on lisätty *m*-suomen mallin mukaan, ja näin on saatu sana *morttâ* 'myrtti'. Tähän samaan sarjaan olisi voinut luoda *tyrni*-sanon vastineeksi uudissanon *tornâ*, mutta ongelmaksi muodostui homonymia: kielessä on jo olemassa sana *tornâ* 'torni', joka on laina suomesta. Siksi *tyrni*-sanalle on otettu malliksi toinen äännesarja: sm. *syliki* — sa. *čulgâ*, jossa inarinsaamessa esiintyykin *u* 1. tavussa. Näitä sanoja ei ole runsaasti, mutta tämän mallin mukaan on voitu tuottaa *tyrni*-sanon vastineeksi *turnâ*.

Jo akateemikko Erkki Itkonen mainitsee tämän saamelaisten kyvyn etsiä äännevas-
taavuuksia. Hän kuvaa sitä virkaanastujaisitelmässään (Itkonen 2001 [1966]: 229): »Itä-
merensuomen ja lapin suhde on siitä erikoinen, että ilman erityistä harjaannusta näiden
kieliryhmien edustajat eivät alkuunkaan kykene ymmärtämään toistensa puhetta, mutta
suomalais-lappalaisten satojen yhteisten sanojen ja kymmenissä laskettavien yhteisten tai-

⁵ Pekka Sammallahti on osoittanut saN *dađgat*-sanon 'kiinteä, luja (erit. ruumiinosista)' yhteydessä, ettei sanan suppea levikki saamelaiskielissä välttämättä ole tae sanan nuoruudesta (ks. Sammallahti 1999: 74).

⁶ Nämä sanat on luotu inarinsaamen approbaturiin kuuluvalla sanamuodostusopin kurssilla, jonka aikana oppilaani perehtyivät uudissanon muodostamisen metodiikkaan. Yksi ryhmistä, johon kuuluivat Ilmari Mattus, Heli Aikio ja Anja Kaarret, sai tehtäväkseen muodostaa kasvien nimiä. Tämä ryhmä tuotti kauniita, kieleen istuvia kaksitavuisia uudissanonoja menetelmällä, jota ryhdyttiin kutsumaan niin sanotuksi äännevas-
taavuusmetodiksi.

vutusmuotojen identtisuuden voi kielten äännevastaavuuksista perillä oleva oitis todeta, ikään kuin dešifroimalla jotakin salakirjoitusta koodin mukaan äänne äänteeltä toiseen kirjoitusasuun. Hämmästyen joutuu lappalaisten parissa toisinaan panemaan merkille, mitenkä älykkäät kaksikieliset yksilöt jo pienestä pitäen tämän »koodin» hallitsevat. V. 1931 huomautti Inarin Lemmenjoella 12-vuotias poika, että lp. *gahpir* 'lakki' on sama sana kuin suomen *kypärä*.»

Kun olen kysellyt saamelaisilta tästä niin sanotusta äännevastaavuusmetodista, monet tunnistavan sen ja mieltävät sen etenkin siihen vaiheeseen, kun saamelaislapset joutuivat ummikoina suomalaiseen kouluun ja joutuivat opettelemaan suomen kielen vieraana kielenä (ks. esim. Olthuis 2002: 97–98). Tässä vaiheessa lapset muodostivat mielessään juuri edellä kuvattuja äännevastinesarjoja etsiessään saamen sanoille suomenkielistä vastinetta. Kyse on siis samasta ilmiöstä, joka vain toimii toisin päin, suomesta saameen, ja se on nyttemmin saanut uudenlaisen funktion uudissanojen muodostuskeinona.

LOPUKSI

Artikkelini on pitkälti kuvaus niistä metodeista, joita inarinsaamen biologian uudissanvoja muodostettaessa on havaittu. Yleisesti ottaen voidaan sanoa, että inarinsaamen uudissanat pyrkivät noudattamaan rakenteeltaan mahdollisimman pitkälle mallikielen sanan rakennetta. Tämä on luonnollista ja odotuksenmukaista, sillä mallinantajakielten suomen ja pohjoissaamen rakenne on monissa kohdin täysin identtinen inarinsaamen rakenteen kanssa.

Mallinantajakielen sanan rakenteen siirtäminen sellaisenaan kielestä toiseen ei kuitenkaan monesti ole mahdollista. Tällöin uudissanojen muodostajan on tunnettava ne keinot, joita voidaan käyttää sanan mukauttamiseksi kieleen. Inarinsaamelaisten tapauksessa näyttää siltä, että kieliyhteisö hyväksyy helpoiten suomen kielen pohjalta jo entuudestaan tutut sanat saameen. Mitä enemmän uudissanassa on tuttuja piirteitä, sitä helpommin se vakiintuu kieleen, ja vastaavasti mitä enemmän uudissanassa on outoja elementtejä, sitä hankalampaa on sanan saaminen kieliyhteisön käyttöön.

Udissanvoja vakiinnutettaessa herää aina kysymys, olisiko tiettyjä sanoja voinut muodostaa toisin, vielä paremmin. Tähän voi vastata vain yhdellä tavalla: varmasti olisi. Ensiksikin uudissanojen muodostusta häiritsee yleensä ajan puute. Udissanat luodaan tavallisesti tiettyä tarvetta varten, jolloin sanan käyttötarve on akuutti. Päätös sanan kelvollisuudesta ja käyttönotosta on tehtävä pian, eikä aikaa sanojen hienosäätöön, palautteen hankkimiseen ja testaukseen ole runsaasti. Toiseksi uudissanan syntyä voisi pitkälti luonnehtia yhden tai muutaman kielenpuhujan käsityöksi, jonka syntyjälki on aina jossain määrin persoonallinen, vaikka kaikilla olisikin samat »työohjeet» sanan luomiseksi. Tavallisesti uudissanvoja luodaan sana kerrallaan, ja joskus näin tehdään myös lajinnimissä. Työn lopputulos on kuitenkin parempi, jos sanoja voidaan tehdä suurempina ryhminä, kuten teimme biologian sanojen yhteydessä: tällöin samantyyppisiä sanoja voi ryhmitellä eri kriteerein ja verrata niitä keskenään. Lajinnimien sananmuodostuksessa on ehdottomasti otettava huomioon myös taksonominen luokittelu, jotta uudissanasta tulee myös taksonomisesti oikea. Tällöin on siis vähintäänkin katsottava muita samaan heimoon kuuluvia lajeja ja niiden mahdollisia nimityksiä, jotta uutta nimitystä voitaisiin verrata näihin.

Jos uudissanojen massatuotannon pohjalta yrittäisi määritellä hyvää uudissanaa, sitä voisi kuvata sellaiseksi, joka toimii itsenäisenä sanana ja jonka kieliyhteisö helposti ymmärtää ja hyväksyy käyttöön. Jokainen uudissana on oma yksilönsä, mutta on tärkeää, että uudissanojen tekijät ovat perillä kaikista uudissanojen muodostukseen liittyvistä rajoituksista, sillä vasta niiden tuntemus takaa sen, että jo sanojen tekovaiheessa pystytään ennakkoimaan kieliyhteisön odotukset uudissanojen rakenteesta. Kieliyhteisön hyväksyntä sanoille on tärkeä siksi, että viime kädessä juuri kieliyhteisö päättää, onko sanat tehty »oikein» ja jäävätkö ne sellaisenaan henkiin ja osaksi tulevien sukupolvien arkipäivää.

LÄHTEET

- COLLINDER, BJÖRN 1964: *Finskan som kulturspråk*. Toinen muutettu painos. Finland i dag. Stockholm.
- HÄKKINEN, KAISA 1990: *Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa*. Tietolipas 117. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ILWB = *Inarilappisches Wörterbuch I–III*. Hrsg. von Erkki Itkonen unter Mitarbeit von Raija Bartens und Lea Laitinen. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 1986–1989.
- ITKONEN, ERKKI 2001 [1966]: Suomalais-ugrilaisen kantakielen äänne- ja muotorakenteesta. – *Castrénin perilliset: Helsingin yliopiston suomen ja sen sukukielten professorit 1851–2001* s. 226–250. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KORHONEN, MAURI 1999: *Uusi sienikirja*. Helsinki: Otava.
- LAITINEN, LEA 2002: Wästäräkki ja koskikara. – Ilona Herlin ym. (toim.), *Äidinkielen merkitykset* s. 388–406. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAMMES, TAPIO 1995: Luteiden suomenkielinen nimistö. – *Luonnon tutkija* 1/1995 s. 4–8
- MATTUS, ILMARI – AIKIO, HELI – KAARRET, ANJA 2002: Anarâškiel šaddonomáttâsah. Luentomoniste.
- Nyky-suomen sanakirja*. Helsinki: WSOY 1951–1961.
- OLTHUIS, MARIA-LIISA 1994: *Deverbála substantiivvat Erkki Itkosa sátnegirjijis 'Inarilappisches Wörterbuch'*. Sivulaudaturtyö. Oulu universiteahta suoma- ja sámegiela instituhtta.
- 2000: *Kielâoppâ. Inarinsaamen kielen kielioppi*. Keččâlâddâmmááŋgus. Aanaar: Sämitigge.
- 2001a: *Kyevtstaavvâl pajekielâ -mi- já anarâškielâ -mi ~ -me-nominih já toi álgupuáttim. Kaksitavuiset pohjoissaamen -mi- ja inarinsaamen -mi~ -me-nominih ja niiden alkuperä*. Lisensiaatintyö. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitos.
- 2001b: *Suorgiitemoppâ*. Keččâlâddâmmááŋgus. Aanaar: Sämitigge.
- 2002: Inarisaami — a minority in a minority. – *Samiska i ett nytt årtusennde* s. 97–102. Köpenhamn: Nordiska ministerrådet.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1988: Historical phonology of the Uralic languages with special reference to Samoyed, Ugric and Permian. – Sinor, Denis (toim.): *The Uralic languages: Description, history and foreign influences* s. 478–554. Leiden: E. J. Brill.
- 1999: Saamen kielen ja saamelaiden alkuperästä. – Paul Fågelberg (toim.), *Pohjan poluilla. Suomalaiden juuret nykytutkimuksen mukaan* s. 70–90. Bidrag till

kännedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
YLIMAUNU, JUHA 1999: Suomenkieliset lintujen nimet ja Einari Merikallio niiden tallentajana. – *Sirri* s. 26–29.

A METHODOLOGY FOR ACTIVE ENLARGEMENT OF VOCABULARY IN INARI SAMI

Inari Sami, one of the three Sami languages in Finnish Lapland, has been transformed in just a few years from a dying language spoken principally at home into an official language of the Sami community and a school and university teaching language. With this dramatic change in the social status of the language, a lot of artificially created new words have had to be formulated. The article describes the process of creating a biology vocabulary for Inari Sami and focuses on the word formation methodology followed in forming neologisms for the language.

The vocabulary of a neighbouring language is often used as the model when creating neologisms, and for Inari Sami this model has been the vocabulary of Finnish and, to some extent, Northern Sami. These languages have a similar morphological structure, and so neologisms in Inari Sami have usually followed the same structure: compound words from the model have become compound words in Inari Sami, derivatives have mostly become derivatives, and basic words (neither compounds nor derivatives) have generally become basic words. The structure of the model word does therefore appear to be an important factor guiding word formation.

The use and acceptance of neologisms in Inari Sami is based on the familiarity principle: the most readily accepted words are those that are familiar from the Finnish language. The most convenient way of forming compound words is by loan translations from Finnish. If a direct translation is not possible, the gap in the vocabulary must be filled by inventing a neologism for the missing element, or by borrowing a word or using a descriptive translation. In derivation, a neologism can be transferred from one language to another piece by piece from the model word (i.e. root and suffix separately), or a neologism created that is reminiscent of its model as far as possible. Basic words should ideally be adapted to the phonetic system of the language, rather than be taken as unadapted raw loans.

When formulating neologisms, it is important to anticipate the expectations of the language community about the structure of the new word: a well-constructed word will gain the approval of the language community and will be easily accepted into the language. ■

Kirjoittajan sähköposti (e-mail):

marja-liisa@olthuis.net